

סוגיות עכשוויות באמנות המערכה

בין הקטבים

מלחמת "חרבות ברזל"

גיליון מיוחד

מרכז דדו
לחשיבה צבאית
בין תחומית

הרובד הצבאי של תפיסת הביטחון הלאומי של ישראל לאור מלחמת "חרבות ברזל"

תא"ל (מיל) ד"ר מאיר פינקל¹

המאמר טוען כי ניסיונות העבר להתאים את מרכיבי תפיסת הביטחון - הרתעה, התרעה והכרעה לצרכי הביטחון של ישראל, כשלו עקב אי התאמה משמעותית לאופי העימותים שלנו, שהם ארוכים מטבעם, רגישים במיוחד להפתעות ועוד. לאחר הדיון בניסיונות אלו, מוצעים המרכיבים הבאים: 1). אורך נשימה לאומי וצבאי לעימותים מתמשכים; 2). גמישות - התאוששות מהירה מהפתעות שהתרחשו בתחילת הלחימה, תוך כדי המשכה; 3). הוכחת יתרון יחסי בהתמודדות מול איומים חדשים שפיתח האויב, ואתגור האויב באמצעות פיתוח יכולות שהוא לא התכונן אליהן; 4). הרתעה באמצעות הוכחת אורך נשימה, התאוששות מהפתעות והוכחת יתרון יחסי מול אתגרים חדשים, בשונה מהרתעה קלאסית מבוססת ענישה או מניעה.

מבוא

מאמר זה עוסק בנושא שגבולותיו עמומים. תפיסת הביטחון הלאומי הבלתי כתובה של מדינת ישראל אמורה להתמקד בהשגת יעדים לאומיים. אלו לא פורטו אף פעם במסמך רשמי, והפירוט הטוב ביותר המוכר לי מצוי בספרו של דן שיפטן, הנושא כותרת זו. בין שניים עשר היעדים הלאומיים הוא מונה ביטחון והרתעה בסביבה אזורית עוינת ואחיה אסטרטגית במערך הכוחות במזרח התיכון (שיפטן, 2021, עמ' 38-54). בספרו "תפיסת הביטחון הלאומי של ישראל" עסק דוד (צ'ק) פרייליך בכמה היבטים של נושא זה, ובהם ההיבט הביטחוני-צבאי, מדיניות הגרעין, המדיניות בזירה בין-לאומית ושימור ה"יחסים המיוחדים עם ארצות הברית" (פרייליך, 2019, עמ' 185-346). בתוכנית הלימודים של המכללה לביטחון לאומי נכללים היבטים נוספים, כמו ההיבט הכלכלי והחברתי. מאמר זה יתמקד במרכיב הצבאי של הביטחון הלאומי. אך תחילה ראוי לציין, כי הצטיינות צבאית כשלעצמה, כמו זו

¹ תא"ל (מיל) ד"ר מאיר פינקל הוא ראש תחום מחקר במרכז דדו.

המופגנת בלחימה בעזה במלחמת "חרבות ברזל", אינה מספיקה כמרכיב ביטחון לאומי, ועל הדרג המדיני מוטלת החובה למצותה ברובד המדיני.

רבות נכתב בעשורים האחרונים על הרלוונטיות או על חסרונה במרכיבי תפיסת הביטחון ה"קלסית" המיוחסת לבן גוריון: הרתעה, התרעה והכרעה. מרכיבים אלו כתובים במפורש בספרו של ישראל טל "ביטחון לאומי" (טל, 1996), וחלים גם על מרכיב רביעי: התגוננות העורף האזרחי והצבאי, שנוסף בשנת 2006. המענה לאתגר הרלוונטיות של מושגים אלו השתנה, בשל השינוי באיומים על ישראל, ואפשר לחלק אותו לכמה סוגים. הסוג הראשון הוא הוספת מרכיב לתפיסת הביטחון: התגוננות העורף האזרחי והצבאי, עקב התפתחות האיום והמענה שלאחריו (ועדת מרידור, 2006). השני הוא הטענה ששלושת המושגים הראשונים פותחו בהקשר של מלחמות מול צבאות, והם אינם מתאימים במלואם למגוון עימותים אחרים שצה"ל מנהל, כמו האינתיפאדות, המב"ם (מערכה בין-מערכות) וכדומה. משום כך נדרש מרכיב נוסף, והוא תפיסת ביטחון לזמני שגרה, הכוללת הרחבה משמעותית של עקרונות אלו (ליש, 2010). הסוג השלישי הוא הטענה, שהמושגים נכונים אך יש להתאימם לעימותים מוגבלים ואחרים, כמו אלו שפותחו בתגובה לאנתפאדה השנייה – "הכרעה מתמשכת" והוגעה (סמוניר, 2003), בתגובה למבצעים בין המלחמות – "הרתעה מצטברת" (אלמוג, 1997), הרתעה ספציפית (פרייליך, 2019, עמ' 191) והרתעה שאינה רק מפני מלחמה, אלא גם מפני תפניות אסטרטגיות ומפני טרור (מסמכי אסטרטגיית צה"ל – תפיסת ההפעלה מ-2002 ועד 2018).

יש לציין שהסוג השלישי מביע תופעה רחבה שנקראת "מתיחת מושגים" לכדי איבוד המשמעות הראשונית שלהם. (יש שיטענו שהסיבה לכך היא בורות מקצועית.) כך לדוגמה התרעה מפני פרוץ מלחמה, שיוחסה לה חשיבות פוחתת, הפכה ברבות השנים להתרעה ומודיעין, שכוללים את רוב העשייה המודיעינית. סוג רביעי של מענה לעימות המושגים עם המציאות התבסס על טענה כי מושג ההכרעה אינו רלוונטי לרמת הביטחון הלאומי ואף לא לרמה האסטרטגית, וכי הוא רלוונטי רק לרמה הטקטית (ואולי במקרים מסוימים לרמה האופרטיבית) (אסטרטגיית צה"ל, 2015). פרייליך טען שהמושג נמצא בירידה עקרונית, עקב הקושי המעשי והבין-לאומי בתמרון ובכיבוש שטח, שהוא קושי כללי להביא לידי ביטוי את העוצמה הצבאית ויכולות נוספות. המלחמות באוקראינה ובעזה ממחישות שלמרות שני הקשיים האלו, מדינות כובשות שטח כפעולה בסיסית בתופעת המלחמה. סוג חמישי מתבסס על חשיבה שהמרכיבים נכונים, או שהם נכונים לאחר הרחבת המשמעות שלהם, והוא עוסק בשיפור היכולת לישמם, כמו בהצעות לשיפור המודיעין להתרעה, לשיפור יכולת ההכרעה, להתגוננות העורף וכדומה (על כך נכתב רבות, ואין כאן המקום לפרט). בשנים האחרונות הוצעו בקשר לאיראן גם מרכיבי אסטרטגיה של מניעה (בנוגע לאיום הגרעיני) ושל תחרות אסטרטגית בהיבטים אחרים (Paz, 2015). הבעיות עם המרכיבים הרתעה, התרעה, הכרעה והתגוננות מתמצות בשני

היבטים: מבני ותוכני. מן ההיבט המבני, המרכיבים אינם מתאימים לכל מנעד העימותים הצבאי שישראל מתמודדת עימו, במיוחד לעימותים מוגבלים ומתמשכים מחד (בעיקר לא המרכיבים: הרתעה, התרעה והכרעה, ובעיקר לא מול הפלסטינים באיו"ש) ולעימות במעגל שלישי מאידך (בעיקר לא התרעה והכרעה). מן ההיבט התוכני, המרכיבים אינם מצליחים להוכיח את נכונותם כמרכיבי תפיסת הביטחון גם בנסיבות של מלחמה. כמות המקרים שלא ניתנה בהם התרעה מפני מלחמה או מפני תפנית מהותית בהתנהגות האויב, גדולה מכדי להתבסס עליה. הרתעה היא מרכיב קשה להערכה, ולכן גם ההתבססות עליה בעייתית. הזרקור על שני היבטי התוכן האלה הופנה בעוצמה לנוכח כשל ההתרעה מפני מתקפת הפתע של שבעה באוקטובר ולנוכח הכישלון בהערכת מידת ההרתעה של חמאס מעימות.

מאמר זה יציע, שהמענה לתפיסה אינו באחת מחמש הדרכים להתמודדות שנדונו מעלה, אלא בהצעה של שלושה מרכיבים אחרים לרובד הצבאי של תפיסת הביטחון הלאומי או לאסטרטגיית צה"ל, והמשגה מחדש של המרכיב הרביעי. המרכיבים המוצעים הם: **האחד - אורך נשימה לאומי וצבאי לעימותים מתמשכים. השני - גמישות, שמשמעה התאוששות מהירה מהפתעות שהתרחשו בתחילת הלחימה, תוך כדי המשכה. השלישי - הוכחת יתרון יחסי בהתמודדות מול איומים חדשים שפיתח האויב, ואתגור האויב באמצעות פיתוח יכולות שהוא לא התכוון אליהן. הרביעי - הרתעה באמצעות הוכחת אורך נשימה, התאוששות מהפתעות ופיתוח יתרון יחסי בין מלחמות, בשונה מהרתעה מבוססת ענישה או מניעה כמו בתפיסה הקלאסית. להצעה זו שלושה יתרונות מרכזיים: היתרון הראשון - מרכיבים אלו מתאימים לכל קשת העימותים, החל ב"סכין", המשך בהתמודדות מול רשת פרוקסי שנפרסה על ידי איראן וכלה בהתמודדות מול הגרעין, במובנים מסוימים, ואפילו בתחום הסייבר. היתרון במרכיבים אלו, שהם אינם מצריכים להגמיש את המושגים הקיימים, שפותרו בהקשר של מלחמה עצימה, לשום כיוון. היתרון השני - מרכיבים אלו רגישים פחות להסתמכות על כוונות האויב (בדגש על הפתעה), מכפי שהרתעה והתרעה מסתמכים עליהן ותלויים יותר בפעולות שיעשה צה"ל, והיתרון השלישי - יש להם השפעות מעשיות על בניין הכוח ועל הפעלתו. השפעות רחבות יותר מאלו של התרעה והכרעה וכל שכן של הרתעה. אציע כי הרתעה חשובה ברובד הביטחון הלאומי, אך רצוי לא להסתמך עליה ברובד הצבאי, וכי גם כשמשמשים בה, רצוי להתמקד בהיבטים שאינם מניעה או ענישה כפי שיוצע בחלק הבא.**

חשוב להתאים כל תפיסה בטחונית-צבאית לנסיבות הייחודיות של המדינה והצבא. המשולש הרתעה-התרעה-הכרעה סיפק מענה שלם לקושי של מדינה קטנה להחזיק צבא סדיר גדול מול צבאות מדינתיים. המרכיבים המוצעים הם לכאורה סוגניים (גנריים), ומתאימים לכל צבא, אך אני אטען את ההפך: א. כל העימותים הישראליים מאז 1982 היו מתמשכים בהגדרתם כלחימה נגד התקוממות, טרור או גרילה, מול ארגוני "התנגדות" - פת"ח וחזבאללה בלבנון, פלסטינים באיו"ש וחמאס

בעזה. ב. מספר העימותים שבהם נלחם צה"ל ביחס לזמן נתון הוא הגבוה ביותר בעולם. זהו יחס שמעלה את הסבירות להפתעות ולו מבחינה סטטיסטית. נוסף על כך, קצב השינוי במערכת האזורית וריבוי האפשרויות לצירופים של קואליציות נגד ישראל מעלים את רמת הסבירות להפתעה שכזו, שנדרש להתייחס אליה כאל מצב בסיסי, ולתת לה מענה שאינו בתחום שיפור המודיעין. ג. קצב מירוץ הלמידה שלנו ושל אויבינו, הנובע מכמות העימותים הגדולה (ראו סעיף ב), מהזמינות של טכנולוגיה צבאית לארגונים שאינם מדינות ומהחיכוך המתמשך בגבולות ובמב"ם, משנה את אויבינו בקצב מהיר מאוד, ומפתח יכולות לחימה חדשות בקצב מואץ, המצריך פיתוח מענים בקצב זהה. גם מצב זה ייחודי למדינת ישראל בהשוואה לכל מדינה אחרת בעולם, שמתמודדת עם איומים ביטחוניים.

אציג את המרכיבים החדשים בפירוט, תוך אזכור ההמשגה שצוינה מעלה. בסיום אתייחס לעניין ההרתעה, שלמרות הבעיות הרבות ביכולת לשער את תקפותה, היא חשובה בהיבטים רחבים מזווית המבט הצבאית. כמו ההיבט החשוב של תמיכת ארצות הברית.

לב ההצעה

אורך נשימה לאומי וצבאי לעימותים מתמשכים

המרכיב הזה נכון למגוון עימותים שצה"ל נלחם בהם, כולל כאלה שנתפסים בטעות כקצרים. ביניהם פעולות התגמול בשנות החמישים; ההתשה בתעלה, שכונתה בסיומה "מלחמת אלף הימים" והייתה בפועל המשך ישיר של המלחמה הקצרה לכאורה – מלחמת ששת הימים; ההתשה בבקעה שהייתה גם היא המשך למלחמת ששת הימים; מלחמת יום הכיפורים – קצרה לכאורה, אם לא מתייחסים לשהייה של צה"ל בגדה המערבית של תעלת סואץ ובמובלעת ברמת הגולן ("ההתשה הקטנה" – עד מאי 1974), עם רוב סד"כ צה"ל ובכלל זה מילואים; הקטיושות טרום מלחמת שלום הגליל (של"ג), והלחימה בלבנון אחרי המלחמה הקצרה ביוני 1982, כאשר צה"ל החזיק בלבנון עד קו נהר האוּלַי עד הנסיגה לרצועת הבטחון ביוני 1985; האנתפאדה הראשונה והשנייה ומלחמת "חרבות ברזל" בצפון ובדרום הנמשכות עד למועד פרסום המאמר ארבעה חודשים. בשונה מהתרעה והכרעה, הממוקדים באירועים מתפרצים, בעימותים אלו שני הצדדים יכולים לעיתים לטעון לניצחון (מכיוון שכל אחד מהם הציב יעדים אחרים), שני הצדדים מועדים להתשה והצד שמצליח להתמיד הוא המנצח. כך אנו פועלים מאז הקמת המדינה ברמות שונות של הצלחה. זהו המענה לגישת ה"סבלנות הערבית", שקיימת גם אצלנו ברמה הלאומית, והביטוי המעשי שלה הוא בסיסמה: "עם הנצח לא מפחד מדרך ארוכה".

הביטויים הצבאיים של מרכיב זה בבניין הכוח ובהפעלתו רבים. בקשר לנכונות הלאומית הם שימור גיוס החובה, ערך השירות הקרבי והשירות במילואים כמרכיבים של "אומה במדים" ושימור צה"ל כארגון הראוי לאמון הציבור בכל תחומי עשייתו.

ביכולת הצבאית נכללים: היקף רחב של כוחות מילואים (על סוגיהם השונים), "עומק" של אמצעי לחימה ושל חימושים וחלקי חילוף, בין בצבירתם לפני העימות ובין ביכולת לייצרם בקצב הנדרש בישראל תוך כדי עימות, התגוננות והגנה על העורף האזרחי לשימור שגרת חיים תוך כדי לחימה, יכולת הכשרת כוחות והזנתם ליחידות תוך כדי לחימה ועוד.

אציין כי מאז מלחמת לבנון השנייה ובמיוחד לאחר חמישים ואחד הימים של מערכת "צוק איתן" ב־2014, עסק צה"ל בעניין קיצור משך המלחמה כסוג של עיקרון להפעלת הכוח. טענתי היא, שצריך להוריד עיקרון זה מסדר היום התפיסתי. הרצון של צה"ל במלחמות קצרות הוא ברור, וכל הסיבות לכך טובות. אך יש בעיות בעיקרון הזה. בעיה אחת היא עובדתית - סוג העימותים שצה"ל פועל בהם מול ארגוני ההתנגדות הפלסטיניים באי"ש, ברצועת עזה או מול חזבאללה בלבנון, אינו כזה של מלחמות קצרות. הבעיה השנייה היא בבניין הכוח למלחמות קצרות, שמוכיח את עצמו כטעות פעם אחר פעם. החל ממלחמת לבנון השנייה ועד היום, העימות ארוך יותר מכפי שתוכנן בתהליך בניין הכוח, והוא יוצר אילוצים חמורים ככל שהוא מתקדם.

גמישות - התאוששות מהירה מהפתעות תוך כדי לחימה

ההיסטוריה הצבאית בכלל, וזו של צה"ל בפרט, כוללת מגוון מקרים שבהם הופתע צה"ל אסטרטגית מעצם פרוץ העימות: במלחמת יום הכיפורים, באנתפאדה הראשונה, במלחמת לבנון השנייה (שבה הוא הופתע מהחלטות הדרג המדיני) ובמלחמת "חרבות ברזל". צה"ל הופתע גם מיכולות שפיתח האויב או שצה"ל לא הבין את משמעותן לפני העימות ברובד המבצעי ולעיתים ברובד האסטרטגי: מהצליחה בחזית רחבה, ממערכי טק"א (טיל קרקע-אוויר) ונ"ט (נגד-טנקים) צפופים במלחמת יום הכיפורים, מהתקוממות עממית באנתפאדה הראשונה, מ"שמורות טבע" ואמצעי לחימה מסוגים מסוימים במלחמת לבנון השנייה, מהתקפה רחבת היקף במקומות רבים בו־בזמן, משימוש בסוגי אמל"ח מסוימים במלחמת "חרבות ברזל" וממקרים נוספים כמו המנהרות ערב מבצע "צוק איתן", טרור המתאבדים באנתפאדה השנייה וטרור הבודדים ב־2015. צה"ל הופתע גם מהימצאות תוכנית גרעין מתקדמת בסוריה ועוד.

בעבר טענתי כי כל הניסיונות להתמודד עם עניין ההתרעה לסוגיה ולגווייה ועם "מודיעין לבניין כוח" באמצעות שיפורים בתהליכי עבודת המודיעין או בממשק בין מודיעין לצרכן (הצבאי או המדיני) מוגבל מטבעו, עקב סיבות פסיכולוגיות, ארגוניות ואחרות. עוד טענתי, כי לנוכח עובדת החיים שהפתעות הן חלק בסיסי בדפוס הפעולה של כל אויב, המענה להפתעות טמון בהתאוששות מהירה, המבוססת על יכולות של גמישות והסתגלות (פינקל, 2007). מצד שני, כמספר ההפתעות וטעויות ההערכה, כך מספר ההצלחות של צה"ל להתאושש מהן בדרכים שונות. החל בשינוי

דפוס לחימה או תוכנית, המשך בהסתגלות ארגונית וטכנולוגית וכלה בהפקת לקחים סקטיים תוך כדי לחימה. מלחמת "חרבות ברזל" ממחישה יכולת ישראלית זו שוב במגוון היבטים, ובהם: הפעלת כוחות המילואים בגבול הצפון, תכנון מחדש של פעולת צה"ל בעזה, שינויים טכניים בהגנה על טנקים ונגמ"שים, הפקת לקחים תוך כדי לחימה ועוד. למרכיב זה יש מגוון של משמעויות צבאיות, החל מבחירת מפקדים והכשרתם להתמודדות עם מצבים מפתיעים בתרגילים ובאימונים המדגישים אי-ודאות - מרמת הרמטכ"ל ועד החייל. בהיבט הארגוני והאמל"חי המשמעות הצבאית באה לידי ביטוי באיזון בין מרכיבי יסוד של אש-מנגד ושל תמרון, במגוון של אמצעי לחימה, שמתוכם יוכל המפקד לאלתר מענה לבעיה החדשה (ראו הצורך במסוק קרב, שעמד בפני סגירה ערב המלחמה), ביתירות של אמצעי לחימה מול בעיה מבצעית, שהוגדרה כמרכזית. יתירות כמו: שלושת הסוגים של אמצעי הצליחה ערב מלחמת יום הכיפורים, "15 הגיבויים" לתקיפת טק"א לפני מבצע "ערצב 19", מגוון האמצעים נגד רק"ם, שפותחו או נרכשו אחרי מלחמת יום הכיפורים, ובהם טנק המרכבה, טילי הטאו, מסוקי קרב לסוגיהם, טילי תמוז, כטמ"ם זיק ועוד. יש עוד היבטים רבים לכושר ההתאוששות מהפתעה, כמו עומק ועתודה בהגנה, פיקוד משימה וביזור הסמכויות של הפעלת אמצעי לחימה.

מערך משאבות להצפת מנהרות חמאס - דוגמה להתאוששות מהירה תוך כדי לחימה, בהצלחה מוגבלת; בתמונה: לוחמי צה"ל מתקינים תשתית להזרמת מים למנהרות חמאס (דובר צה"ל)

הוכחת יתרון יחסי מול איומים חדשים - "ההכרעה של שיטת הלחימה" ופיתוח יכולות חדשות להפתעת האויב

המרכיב של הכרעה בשדה הקרב, ששורשיו הרעיוניים בהכרעת צבאות בשדות הקרב, התפתח במהלך השנים של הכרעת הטרור באנתפאדה השנייה (באמצעות הוגעה) ובהמשך לדיון עקר על הכרעת רעיון ההתנגדות של חמאס וחזבאללה. לעיתים אף נטען, שמושג ההכרעה הוא מבצעי או טקטי, ואינו נכון כלל לרמה האסטרטגית. בעימותים שצה"ל נלחם בהם, אפשר להשיג הכרעה בשדה הקרב, אך היא תלויה במידה רבה במרכיב הראשון, שהוא נחישות לאומית ויכולת צבאית לעימות מתמשך. הכרעה היא מושג מצמצם מדי, שאינו מתאים לעימותים במעגל פנימי באיו"ש או במעגל שלישי מול איראן. טענתי היא, שבשני סוגי עימות כאלה וגם במלחמות, המטרה אינה פירוק המערכת היריבה והבאתה למצב שלא תצליח לתפקד תוך כדי המלחמה, אלא נטרול המועילות של יכולת הלחימה המרכזית החדשה שפיתח האויב, ולא השמדת כוחו הצבאי. הניסיון מלמד שמדינות ערב התעצמו תמיד לאחר מלחמות, וכוחם גדל מכפי שהיה לפני העימות. כך קרה גם אצל חזבאללה וחמאס. מדינות ערב שהכירו בקיום מדינת ישראל וחתמו איתה על הסכמי שלום, עשו זאת רק לאחר שנתקלו במענה ישראלי לכל שיטה צבאית שבחרו בה ולכל יכולת שפיתחו. כך קרה גם במכפלת ההפתעה של מלחמת יום הכיפורים במערך הנ"ט המצרי בתעלת סואץ ובמתקפה המשוריינת הסורית ברמת הגולן ובמקרה של הטק"א - במענה שנתן חיל האוויר במלחמת של"ג (מלחמת לבנון הראשונה).

החמאס כדוגמה, עבר במהלך השנים מהתמקדות ברקטות, שהמועילות שלהן פחתה עם פיתוח המענה של מערכת כיפת ברזל, למנהרות חוצות גבול, שהמועילות שלהן פחתה מול מענה המכשול התת-קרקעי, ולהתקפה על-קרקעית במלחמה הנוכחית. המענה שלנו לאויב, שדחף אותו להשתנות בכל שלב, לא היה הנזק הישיר לכוחותיו או לאזרחיו במהלך מבצע צבאי, אלא הוכחת יתרון יחסי מול היכולת החדשה של האויב. זהו מרכיב "ההכרעה של שיטת הפעולה" של האויב. המשמעויות של מרכיב זה אינן ויתור על הרצון או על היכולת להכריע הכרעה צבאית בשדה הקרב. הכרעה זו חשובה ברמה הטקטית או ברמה האופרטיבית, והיא מרכיב בהכרעת השיטה, שהאויב נסמך עליה. דוגמה לכך ממלחמת "חרבות ברזל" היא הכרעת הגדודים והחטיבות של חמאס בצפון הרצועה ובחן יונס. היא מוכיחה את חוסר המועילות של שיטת הגנה המבוססת על שני מרכיבים מרכזיים: הסתתרות בתוך אוכלוסייה והתבססות על מערך מנהרות לצורכי הגנה על הרקטות ועל הפו"ש (פיקוד ושליטה) ולצורך לוחמת גרילה נגד צה"ל, כאשר זה יתמרן לתוך עזה. טענתי היא, כי היכולת של קרב משולב בין-זרועי שהוכיח צה"ל בכיבוש עזה, תרחיש שלא התכונן אליו, יכולה להיות חשובה יותר בראייה ארוכת טווח ובהסתכלות על כלל אויבי ישראל. זו יכולת בעלת משמעות גדולה יותר ו"חיי מדף" ארוכים יותר מזה של הישג כמו חיסול ההנהגה בעזה.

להרחבת המושג הכרעת כוח אויב ל"הכרעה של שיטת הפעולה" יש השלכות רחבות לעשייה הצבאית, והן: מיקוד המאמץ המודיעיני בעיקר ביכולות האויב ובהפקת לקחיו ופחות בכוונותיו (למרות מגבלות המודיעין לבניין הכוח, שצוינו לעיל), פיתוח של יכולת למידה מהירה ומיקוד בפיתוח היכולת של צה"ל במתן מענה ליכולת שהאויב רואה בה מפתח להצלחתו. דוגמה לכך היא התמודדות אפקטיבית עם מסת האש של החזבאללה והתמודדות אפקטיבית עם מערכי נ"ט ארוכי טווח וכדומה. כדי לעשות זאת יש לפתח את העיקרון שכונה בשנות התשעים: "שדות היתרון היחסי" של ישראל (בן ישראל, 1997), שעימו יתקשה האויב להתמודד. בנג'ו וחבריו (2023) כתבו כי "תם תור הזהב הביטחוני של ישראל". אני מסכים איתם, ומציע כי את המושג "עליונות" שהשתרש בצה"ל כמעט בכל תחום עשייה (אווירית, ימית, מודיעינית ובסייבר), צריך למקד בתחומים מסוימים, ולא יהיה קל לבחור בהם. התחומים יתמקדו במענה לאתגר מרכזי שפיתח האויב ובנקודות התורפה שלו או ביצירת אתגר משמעותי לאויב - בתחום בו יקשה עליו לתת מענה. ישנה אפשרות, כפי שהציע בעבר יורם חמו (2016), כי פיתוח יכולת כזו בתחום שהאויב רואה בו ככזה היוצר לו אתגר משמעותי שאין בידו לתת לה פיתרון, יביא אותו לנטישת מרכיב מרכזי בבניין הכוח שלו, עוד לפני שהוא חווה את המענה של צה"ל במלחמה.

סוללת "כיפת ברזל" במבצע "שומר חומות" - דוגמה ליתרון יחסי (דובר צה"ל)

עד עתה עסקתי בהצעת מרכיבים חדשים תוך התייחסות למרכיבי ההרתעה, ההתרעה וההכרעה. המרכיב החדש יחסית - ההתגוננות וההגנה, קשור ברובד הלאומי ליכולת המדינה להתמודד בהצלחה בעימותים מתמשכים, והוא חשוב ברובד הצבאי בקשר ליכולת לחימה ממושכת, ליכולת ההתאוששות מהפתעות וליכולת לתת מענה לאתגרי האויב. אציע להורידו ממעמד מרכיב העומד בפני עצמו ולשלבם במרכיבים החדשים שהוצעו. נראה כי יש מן האמת בדברי המבקרים מהעשור האחרון, שביקרו את העלייה במרכזיות של מערכות ההגנה הפעילה בתפיסה הצבאית והביטחונית, בטענה ש"בהגנה לא מנצחים". ההתנגדות שהייתה בצה"ל לפיתוח מערכת כיפת ברזל ולהצטיידות בה, לפני שהתקבלה ההחלטה בעניין, הייתה על רקע חשש לסבילות במענה התקפי, שתביא לאובדן הרתעה. ההצטיידות הצדיקה את עצמה, לכאורה, שכן היא חסכה נזק לעורף, אפשרה חופש פעולה מדיני והימנעות מפעולה יבשתית הכרוכה בנפגעים. במבט לאחור, ייתכן שהדגש שניתן למרכיב זה בתפיסת הביטחון היה נכון בחשיבה על אמצעי לבט"ש (ביטחון שוטף), מבצעים מוגבלים, ונכון פחות בקשר למלחמה רחבת היקף, שבה יש להתמקד בהגנה על תשתיות לאומיות וברציפות הלחימה ההתקפית (כמו מפקדות ובסיסים של חיל האוויר), ולהתמקד פחות בעורף האזרחי.

הרתעה - באמצעות הוכחת אורך נשימה, התאוששות מהפתעות

והוכחת יתרון יחסי מול אתגרים חדשים

הרתעת האויב מפני מלחמה - יסודה במושגים מעולם המאזן הגרעיני במלחמה הקרה, וקשה להסתמך עליה, כפי שקשה להסתמך על ההרתעה. אומנם ההרתעה היא תופעה אמיתית, אך היא הערכה שלנו את שיקולי האויב, ושיקוליו רחבים, לעיתים, הרבה יותר מהמידה שבה הוא מורתע מתוצאות העימות האחרון שלנו איתו. הקושי להעריך את מידת תקפותה של ההרתעה מול מדינות היה גדול (כמו בהתשה שהייתה מייד אחרי מלחמת ששת הימים ובהתשה הקטנה בגולן באביב 1974), כל שכן מול ארגוני טרור ומול התקוממות עממית, שתהליכי קבלת החלטות בהם שונים משמעותית מאלו של מדינות. במהלך תקופה מסוימת רחבי צה"ל את המושג הרתעה, ואף עשה בו שימוש מוטה, כשכינה את המבצעים בעזה "מבצעי הרתעה". הרעיון במבצעים אלה היה להרתיע את האויב תוך כדי עימות, בשביל לעצור הסלמה, בשונה מהרתעה "רגילה", שהיא תוצר של תפיסת האויב את כישלוננו במלחמה שהסתיימה.

טענתי היא, שהרתעה היא מרכיב בתפיסת הביטחון הלאומי מחד, אך מאידך, רצוי לצמצם את השימוש בה בעולם המושגים הצבאי, העוסק בהפעלת הכוח ובבניינו. הרתעה ברמת הביטחון הלאומי נוצרת משילוב של תפיסת היכולת הצבאית הישראלית עם נכונות הפעלתה ברמה הלאומית, העומק האסטרטגי של ישראל, מידת התמיכה של ידידתה ארצות הברית, עוצמתה הכלכלית ועוד. מדינות

וארגונים מורתעים משילובים שונים של מרכיבים אלו. מערכת השיקולים של איראן שונה לגמרי מזו של חמאס. במלחמת "חרבות ברזל" נראה שמרכיב מרכזי בשיקוליה של איראן הוא האיום האמריקאי, ואילו השיקולים המרכזיים של חמאס הם מידת ההצלחה הישראלית בלחימה מול היעדים המתוכננים על הקרקע ומידת הלגיטימציה העולמית להמשך הלחימה הישראלית.

בדיון בהרתעה אין תועלת רבה בהקשרים צבאיים, ויתכן אף שיש בו נזקים. בניין כוח אינו מכוון ישירות להרתעה, אלא לפעולה אפקטיבית מול איום. בין אם במניעת המועילות שלו (כמו מערכות הגננה אווירית) או בהשמדתו הפיזית באמצעות אש ותמרון, שאם תצליח, תגביר את ההרתעה.

הצעתי היא, כי המושג שפותח לתיאור התמודדות של חברות מפני איומי סייבר באמצעות חוסן חברתי - *Deterrence by Resilience* (הרתעה על ידי חוסן) (Van Doorn and Brinkel, 2021), יכול להתאים לצורך הישראלי בהקשר רחב יותר, והוא **הרתעה באמצעות יכולת התאוששות**. שלושת המרכיבים שהצעתי - אורך נשימה, התאוששות מהפתעות והוכחת יתרון יחסי מול שיטת הלחימה המרכזית של האויב - הם שילוב שיוצר הרתעה משמעותית. במילים אחרות: האויב יורתע מהיכולת הישראלית להילחם מלחמות ממושכות, להתאושש מהפתעות ולפתח יתרון יחסי מול מהלכי השתנות חדשים של האויב פעם אחר פעם. החריג מהאמור לעיל, הוא בניין כוח להרתעת איראן מהתגרענות. לשם כך יש להשתמש במובן המקורי של הרתעה גרעינית, באמצעות מניעת מועילות וענישה.

סיכום

הדיון על כשלון ההתערעה, בעיית ההרתעה, היתכנות ההכרעה ואתגרי ההתגוננות, גם אם אינו סדור, החל כבר תוך כדי מלחמת "חרבות ברזל". מאמר זה מצביע על כך, שניסיונות העבר להיצמד למושגים אלו או להתאימם התאמות קטנות או גדולות לא צלחו, או שלא הייתה עליהם הסכמה כללית. המאמר מציג כיוון אחר לפתרון, הכולל ארבעה מרכיבים מרכזיים המוצעים כאן, כבסיס לאסטרטגייה עדכנית לצה"ל או לרובד הצבאי של תפיסת הביטחון הלאומי:

- א. אורך נשימה לאומי וצבאי לעימותים מתמשכים.
- ב. גמישות, שמשמעה התאוששות מהירה מהפתעות תוך כדי לחימה.
- ג. הוכחת יתרון יחסי להתמודדות מול איומים חדשים שפיתח האויב, ואתגור האויב באמצעות פיתוח יכולות שהוא לא התכוון אליהן.
- ד. הרתעה באמצעות הוכחת אורך נשימה, התאוששות מהפתעות והוכחת יתרון יחסי מול השתנות האויב (שלושת המרכיבים הראשונים).

ארבעה מרכיבים אלו עונים על כמה בעיות מתמשכות של המושגים הוותיקים. הם מתאימים לכל קשת העימותים, מ"הסכין ועד לגרעין" ואף לתחום הסייבר, ואינם מצריכים להגמיש את מושגי העבר שפותחו בהקשר של מלחמה עצימה לשום

כיוון. הם רגישים פחות להסתמכות על כוונות האויב (בדגש על הפתעה), מכפי שהרתעה באמצעות ענישה ומניעה והרתעה מסתמכים עליהן, הם תלויים יותר בצה"ל ויש להם השפעות מעשיות על בניין הכוח ועל הפעלתו.

נקודת החולשה של הצעתי היא לכאורה, הקושי בהערכה או במדידה. הצלחה או כישלון של מרכיבי ההרתעה, התרעה או ההכרעה ניתנים לכאורה להערכה בינרית – הרתעה כשלה אם האויב פתח במלחמה, התרעה כשלה אם היא לא ניתנה במועד והכרעה בשדה הקרב פשוטה, לכאורה, להבחנה. לדעתי, למרות הקלות היחסית לכאורה של ההערכתם, החסרונות של המשך השימוש במושגים אלו גדולים הרבה יותר מיתרון לכאורה זה (לכאורה, שכן שיקולי האויב רחבים הרבה יותר ממידת מורתעותו, וכי הכרעה של אויבים מסוג האויבים שלנו, היא כאמור, מורכבת להשגה וגם להמשגה תוך כדי לחימה). מצד אחר, למרות הקושי שבעניין, אפשר להעריך את מידת ההתאוששות של צה"ל מהפתעות, את מידת יכולתו לפתח יתרון יחסי מול אתגרים מבצעיים חדשים שפיתח האויב בין מלחמות ואת אורך הנשימה הלאומי והצבאי.²

² תודה למעירים: תא"ל (מיל') יורם חמו, סא"ל אילאיל לוריא, אל"ם (מיל') אלון פז, אל"ם (מיל') ד"ר אסף חזני, אל"ם (מיל') דביר פלג, גברת דנה פרייזר, אל"ם (מיל') רון טירה, תא"ל (מיל') משה שמיר, פרופסור איתן שמיר, אלוף ד"ר יעקב בנג'ו, תא"ל ד"ר אייל פכט.

רשימת המקורות

- אלמוג, דורון (1997). אסטרטגיית ההרתעה של ישראל כמודל "הרתעה מצטברת". **אוניברסיטת חיפה**.
 - לשכת הרמטכ"ל (2015). **אסטרטגיית צה"ל**.
 - בן ישראל, יצחק (אוגוסט 1997). "תורת היחסות של בניין הכוח". **מערכות**, גיליון 352-353, עמ' 33-42.
 - בנג'ו, יעקב, ינאי, ניר ונבו, יונתן (מרס 2023). "תור הזהב הבטחוני ותהליך שקיעתו". **מערכות**, גיליון 496, עמ' 8-16.
 - חמו, יורם (ינואר 2016). "בניין הכוח כמערכה - על אופטימיזציה ואסטרטגיה". **בין הקטבים**, גיליון 6, עמ' 11-37.
 - טל, ישראל (1996). **ביטחון לאומי: מעטים מול רבים**. דביר.
 - ליש, גור (2015). **עיקרי תפיסת הביטחון של המטה לביטחון לאומי - לשגרה ולחירום**. עשתונות 10. המכללה לביטחון לאומי.
 - מרידור, דן ואלדדי, רון (2018). **תפיסת הביטחון של ישראל: דו"ח הוועדה לגיבוש תפיסת הביטחון (ועדת מרידור) ובחינתו בחלוף עשור**. המכון למחקרי ביטחון לאומי.
 - ניר, שמואל (סמו) (ינואר 2003). "אין כאן שום מלכוד". **מערכות**. גיליון 387, עמ' 68-70.
 - פינקל, מאיר (2007). **על הגמישות: התמודדות עם הפתעה טכנולוגית ותורתית באמצעות גמישות והסתגלות**. מערכות.
 - פרייליך, דוד (צ'ק) (2019). **תפיסת הביטחון הלאומי של ישראל: אסטרטגיה חדשה לעידן של תמורות**. מודן.
 - שיפטן, דן (ינואר 2020). "היעדים הלאומיים של ישראל: פרספקטיבה כוללת". **עדכן אסטרטגי**, כרך 23, גיליון 1, עמ' 68-73.
-
- Paz, Alon (2015). Transforming Israel's Security Establishment. *Policy Focus 140*. The Washington Institute for Near East Policy.
 - Van Doorn Cees., and Brinkel, Theo (2021). "Deterrence, Resilience, and the Shooting Down of Flight MH17." In: F. Osinga and Sweijjs (Eds.), *NL ARMS Netherlands Annual Review of Military Studies 2020: Deterrence in the 21st Century - Insights from Theory and Practice*. (Pp. 365-384). The Netherlands: Faculty of Military Sciences.